

ЧОВЕКЪТ И ПОЕТЪТ ВАПЦАРОВ

Стефан Коларов

Никола Вапцаров не само мечтаеше за бъдещето, но той виждаше реалната картина на утрешния ден. Без излишни илюзии, но с проникновение поетът дава представа за новото, което ще дойде:

И толкова хубав ще бъде
тогава живота
и днешната плесен
ще бъде безкрайно далеко.
Ще пееме всички.
Ще пеем, когато работим,
но радостни песни,
които ще славят човека.

(„Не бойте се, деца“)

Няма нищо странно в това, че темата за бъдещето при Вапцаров се преплита тясно с темата за новия човек. В същност поетът не може да си представи победата без активното участие на комунистическата личност, която е израсла в годините на двубоя, която е формирала своето съзнание и своите черти при трудните условия на борбата. Особено характерна е неговата „Песен за човека“. Не по-малко показателен е и фактът, че единствената издадена приживе стихосбирка на поета „Моторни песни“ се открива с цикъла „Песни за човека“.

За големия певец на революцията човекът е безценен капитал и той се вълнува от неговата „тежка, човешка, жестока, безока съдба“. И това, което особено впечатлява при Вапцаров, както е в същност в поезията само на най-големите поети, е, че той търси пълен допир със своя герой, не се дистанцира от него, а мислите и чувствата се сливат в едно. Може да се каже, че има пълно покритие между лирическия образ и образа на автора. Това се подчертава и от изповедната сила на Вапцаровите стихове. Някога при Смирненски особено беше подчертано въздействието на неговото пролетарско „Ний“, което зашеметяваше с епоса на бурята, с червения кървав смях на новия Прометей, с пристъпа величав на роба.

При Вапцаров личността е вече нов тип, тя е със строго определена индивидуалност. Чрез нея се характеризира класовоосъзнатият работник в последния етап на борбата, когато милионите възкръсват. Затова в „Моторни песни“, както и в останалите стихотворения на поета ярко изпква физиономичното „аз“ на лирическия герой, неговото живо, почти, бих казал, физическо присъствие. Това подсилва духовно-интелектуалното въздействие, очертават се пълно и точно характеристиките на работника-комунист. В „Двубой“ Вапцаров недвусмислено пише:

А аз съм тук

и там. —

Навред. —

Един работник от Тексас,
хамалин от Алжир,

поет. . .

Навред съм аз!

Навред съм аз!

Творецът Вапцаров и работникът Вапцаров се идентифицират чрез тези обикновени трудови хора, които изхвърлят сгур дванадесет часа на нощ, които, грабнали оръжие в ръка, бранят републиката в Испания и са готови да умрат на барикадите на бялата пролет. Затова чрез своите изповеди поетът ни е казал много за себе си, затова неговите думи „пробиват на сърцето коравия щит“. Той говори неподправено и искрено, разказвайки за своите другари, поетът разказва за себе си и за своето време, за мечтите — сбъднати и несбъднати, за простата човешка драма. Поетът водеше спор с „историята с кървавата мутра“, изстрелваше своите мисли-куршуми точно в целта.

Този поет, така ясен и неприкрит в поезията си, ни възбужда със своята личност, кара ни да търсим загадките на неповторимото, рядкото, загадъчното в него. Да се вгледаме в неговия портрет — тази висока източена фигура, разпилените коси над чистото открито чело, мекия поглед на дълбоките очи, артистично отпуснатите ръце с дълги пръсти.

Където и да се е появявал, в каквато и компания да се е движил, Никола Вапцаров е правел веднага впечатление. Такова впечатление може да остави само поет — тихо, завладяващо присъствие, изразителна духовност, подсказана дискретно и фино, без драстична натрапчивост или фалшиво позьорство. В поведението му веднага са проличавали лиричната нагласа, артистичната непосредственост и широта, романтичният полет на мислите и чувствата. Полемист в поезията си, в живота той не е бил никога груб, невъздържан към чуждото мнение, дори когато не е съгласен с него. Не е случаен фактът, че той е дружил с едни от най-известните прогресивни наши писатели, художници, артисти, композитори. . . Те инстинктивно са чувствували духовната извисеност на този огнироинтелигент, който премина през всички изпитания на живота и загина с Ботевата песен на уста, изправен с шестимата си другари пред зейналите дула на убийците.

За хора, които не са вече живи, за тези скъпи покойници, които оставят трайна дия в ежедневието на живите, съм слушал и чел немалко спомени. Но при срещите си с близки и познати хора на Вапцаров ме поразява това, че мислите и чувствата, които той е оставил, си приличат, не предизвикват противоречиви оценки и мнения. Близко четиридесет години са изтекли от неговата гибел, а той е все така жив със своята подкупваща усмивка, с обаятелния си поглед и плавен глас, с нежността на човешкото си съзвучие към болките и страданията на хората около себе си.

Дълбоко ме развълнуваха някои от разказите за човека и поета Никола Вапцаров при моите срещи с негови близки, с другари и приятели. Тук ще представя част от своите разговори, водени в продължение на много месеци. Естествено е да започна с това, което сподели неговият брат Б о р и с В а п ц а р о в. Той е печатал съвсем малко спомени, макар че, както разбирам при нашата среща, вече се е заел да напише книга за своето семейство, за борбата, за преживяното от самия него.

— Другарю Вапцаров, какви са най-ранните Ви впечатления от Вашия брат, кой е първият Ви по-ярък спомен, който сте запомнили от Вашето детство?

— Може би имам и други спомени, те се преплитат, губят се датите, но това, което се е запечатало най-рязко в съзнанието ми, е от 22 август 1922 г. Тога-

ва Никола Вапцаров падна от една скала, като се опитваше да откъсне еделвайс. Бяхме излезли из Пирин — беше дошла Райна, братовчедката ни Елена, имаше и други наши другарчета. Имаше и възрастни с нас, децата. Помня един овчар, който се казваше Сульо. И за това падане е първият ми ранен спомен — и сега го виждам окървавен, в безсъзнание — това просто ме е ударило като случка и то измества другите ранни спомени.

— Бихте ли разказали за атмосферата във Вашия дом в Банско, при която вие, трите деца на Елена и Йонко Вапцарови, сте израсли, как преминаваше Вашето детство, какво най-силно характеризираше тези години на Вашия съвместен живот?

— През детските си години ние в къщи помагахме много на майка ни. Тя разпределяше работата в къщи между нас — носенето на дърва, на вода от чешмите, често трябваше да се помете двoryт. Имаше крави, имаше и кон — Чила, това беше конят на баща ми. Никола много се занимаваше с коня, у него този кон беше истинско възхищение със здравето си и красиво тяло. Конят можеше сам да излиза, да си отвори портата, да отиде да пие вода и пак да се върне в къщи. Имаше една крава — Сива, много кротка, брат ми се качваше и върху нея. Когато отиваше с добитъка на паша, тогава и аз понякога ходех с него заради игрите на полето. Имаше платнище, правехме си палатка, носехме и котле, в което варехме картофи.

Той обичаше, а и аз покрай него, да ходи из планината.

Нашата домашна атмосфера се допълваше и от разказването на приказки и легенди, които знаеше баба Мария, майката на баща ни. Тя идваше редовно у нас, сядаше обикновено край огнището, ние я наобикаляхме: Де, бабо, сега де разкажи за турците, как са Ви гонили? И тя започваше да разказва. Помня, че говореше за едно куче Мурджо, което я е пазело.

Баба Мария е била първата жена, организиран член на ВМРО, отговаряла е за участието на жените. Тя разправяше, че е поддържала връзка с десетарките — жените са били групирани по десет в група и всяка десятка е имала отговорничка — десетарка. В нейните разкази се говореше за Македония, за борбите за нейното освобождение, но Македония и България за баба ни бяха тясно свързани. Тя подчертаваше: Ние като българи сме се борили, за да освободим Македония — и моят мъж, и моите деца.

Нашата баба е преживяла голяма трагедия, когато е бил заклан дядо Никола. Това е станало в местността „Белият кръст“, на 2 километра източно от Банско, по пътя към Добринище. Тогава са били убити и неговите другари Борис Тодев и Милан Колчаков — това става на 24 септември 1905 г. Нейните разкази бяха винаги изпъстрени с моменти от живота на комитите и борбите им с турците, за квартируването на четниците в нейната бащина къща. Самата тя е пренасяла храна, писма, пушки. Тя беше висока, стройна жена, доживя до късна възраст. Винаги когато говореше за преживяното, тя споменаваше с гордост, че голяма част от живота ѝ е бил посветен на родината, тя употребяваше израза „стара България“.

В борбите за освобождението на Македония от турците участвуват десетки българи. Имало е по онова време сформирани седем чети — на първата чета войвода е бил Христо Чернопеев, на втората — Симеон Молеров, а на третата — Йонко Вапцаров, в неговата чета е бил и брат му Костадин, чичо Коце.

Другият брат на Йонко Вапцаров — чичо Цветко, е бил убит от турски шпиони. Той е писал стихове, от които аз имам някои запазени — съвсем наивни, примитивни, разкриващи пламения копнеж на душата по свобода. В тези прости песни се говори за освобождението на Македония и свободата на българите в нея: „Македонско знаме да се вее, българин да се гордее.“ Чичо Цветко загива единадесет месеца след дядо Никола — на 1 септември 1906 г.

Та тия неща, за тия подвизи баба ни разказваше. Помня много добре нейните разкази за арестуването на дядо Йонко, баща ми. Когато го отвеждат за солунския затвор Еди куле, той е имал присъда от 101 години и е носел най-тежката пранга — 60 килограма. Съдили са го турците в Неврокоп (днес гр. Гоце Делчев). Заловили са ги и по донесение са разбрали за участието му в четите и в Илинденското въстание. По време на въстанието той е бил четник в четата на Радон Тодев — 24 души са били в нея, млади и хубави момчета. Войводата им е бил даскал, начетен човек. Задачата на четата е била да охранява пътя от Македония към България, за да може населението да бяга от турците насам. Това е пътят под Айгидик в Рила, тази местност и сега там се нарича Радонова-путь.

— Другарю Вапцаров, в спомените на Вашата майка и на други Ваши близки много се говори за влиянието на баба Милана Везюва върху малкия Никола. Какво е според вас въздействието на двете баби върху характера на бъдещия поет, върху вас тримата? Кои черти Никола е получил по наследство, по родствена линия?

— Никола много обичаше да слуша разказите на баба Мария — тя беше по-темпераментна, много хубаво пееше. Когато разказваше, тя споменаваше младия Спиро, четник от четата на Яне Сандански, когото и до днес знаят като чудесен песнопеец, и баба ни казваше, че той, като идвал у тях, двамата пеели прочутите пирински народни песни. Може да се каже, че баба Мария имаше подчертано разказвачески дар. Ако съпоставим по характер баба Мария и баба Милана, която безспорно е правила впечатление на баба Елена, то баба Милана беше човек християнин, тя проповядваше несъпротивление на злото, беше много блага по душа.

А баба Мария Проданичина беше буйна по темперамент, революционер човек и обичаше да се похвали със своето революционно минало, и обичаше и да говори за него. Като деца ние често ходехме у Проданичини, за да я слушаме какво говори.

Баба Мария живееше с чичо ни Митката, който по-късно замина за Америка, а след него и тета Манда. Баба ни имаше седем деца — Йонко, баща ни, Коце, Цветко, Георги, Димитър (Митката), Манда и Йорданка. Най-малкият ни чичо Митката беше луда глава, с всички се биеше и когато замина за Америка, баба Мария често викаше: Бог да прости Христофор Колумб, че откри Америка, та да се куртулисам от Митката! В Америка пръв отиде чичо ни Георги, а след него Коце, Манда и Митката.

Още е жив братът на баща ми Георги, с който си кореспондирам. Той идва и сега в България. От него знам, че като отишъл да види баща ми в солунския затвор, там той му подарил една кесия, извезана с мъниста, и в нея имало 2 гроша. И до днес, като си спомня за този случай, все му се плаче — как така един затворник да приготви подарък за своя по-малък брат.

Моят брат Никола беше взел по наследство много от чертите на двата рода, но неговата революционна жилка идваше по линия на баща ми.

— А Вие познавахте ли отблизо приятеля на Вапцаров Антон Попов, той също е от Вашия край?

— Аз не само познавах Антон Попов, но аз запознах Никола с него. С Антон Попов се срещнах за първи път на една нелегална предизборна сбирка в квартирата на художника Кереzieв, който по-късно нарисува портрет на Вапцаров. В тази квартира на ул. „Бачо Киро“ в София ние получихме инструкции да отидем по родните си краища, за да подпомогнем работниците в предизборната борба. Като влязох в нея, направих ми впечатление, че квартирата е построена с черги от нашия край, и си казах: значи момчетата, които живеят тук, са от нашия край.

На тази наша нелегална конференция присъствуваше Никола Калъпчиев, който като партийен функционер имаше най-силно влияние за революционното израстване и формиране на Никола благодарение на своята всеотдайност и на изключителната си личност като човек и комунист.

Като провеждахме тая конференция, сред нас седеше и един красив младеж, с големи топли очи, които ги навеждаше срамежливо като девойка, имаше някакъв особен свян в неговото поведение. Това беше първото ми впечатление от Антон Попов. Като свършихме и излязохме навън, Калъпчиев ме попита: Направи ли ти впечатление този младеж — Дончо? Отговорих му: Направи ми потресаващо впечатление. Калъпчиев продължи: Това е прекрасен човек — поет, с идеално кристална душа. Те с брат ти са сродни души и истински ще си допаднат, трябва да ги запознаем. И аз разказах на брат си това. Сега не си спомням точно къде живеехме, на ул. „Върбица“ или на ул. „Тимок“, но доведох Дончо със себе си, той беше много затворен, стеснителен и на Никола направи много хубаво впечатление. Когато Антон Попов си отиде, брат ми каза: Отличен човек, само че много мълчалив. Никола Вапцаров беше много общителен човек, разговорлив, не бързив, но когато се запознаваше с някой, веднага се доближаваше до него, много се шегуваше и винаги ще те посрещне с широка усмивка. Разбрах, че двамата ще станат приятели, защото брат ми заключи: А, той между нас ще се отрака.

И действително Дончо стана весел, общителен, декламираше. Той беше много човечна личност. В разговор ми казваше: Бай Борисе, знаеш ли, когато победим, ще застана на пресечката на „Цар Освободител“ и „Раковски“, за да направлявам движението на социалистическата столица! За него има много какво да се каже. Само един епизод от неговия живот ще спомена. Когато го преглеждаха наборната комисия, имало такъв въпрос: Желаете ли да служите в армията на Негово Величество? Антон Попов решително отговорил: Не желая да служа в армията на цар Борис III, защото това е реакционна, фашистка армия. Подвеждат го под отговорност и след това го осъждат, но по-късно бил освободен.

— Кое според Вас сближаваше Вапцаров с Антон Попов. Като двама вдъхновени творци те как виждаха бъдещето на своя народ и родина?

— Бих казал, че двамата с брат ми бяха идентични. Рядко си допадаха, обичаха родния си край, имаха пълното съзнание, че са истински български патриоти, които със слово и като дейни комунисти ще се борят за смъкване на фашистката власт. Те бяха не само членове на БКП, но и работеха в най-напрегнатия ѝ сектор.

Двамата бяха романтични личности, аз бях като Санчо Панса сред тях. Спореха и мечтаеха за бъдещото комунистическо общество, когато хората ще бъдат свършени, ще говорят в стихове, вземаха за пример Маяковски. Антон Попов казваше: Всички ще пеят чисти, лирически песни, когато разговарят. Двамата вярваха в голямата нравствена чистота на човека на бъдещето. Те не са подозирали тогава, че самите ще оставят пример, какъв да бъде този човек.

— Спомняте ли си как Вапцаров подготви и издаде своите „Моторни песни“ през 1940 г.?

— Смятам, че най-голяма заслуга за издаването на книгата има Георги Караславов, той го подтикна да събере стиховете си в книга. Никола все не се решаваше да направи това. Караславов имаше опит, име, имаше приятели сред цензорите. Знам, че Никола му носеше своите стихотворения и Караславов ги приемаше като много хубави. Той му е казал: Аз не съм поет, не разбирам тънкостите на поетическото майсторство, съвети не мога да ти дам, но ти пишеш хубави граждански стихотворения.

— Как премина последната Ви среща с Вашия брат, кога стана това, при какви обстоятелства?

— След като двамата ни арестуваха, аз бях в концлагер и чак на процеса ме доведоха като свидетел, вкараха ме в залата. Поискаха да се закълна, казах, че съм евангелист, и се обърнах към подсъдимите, докато ми зададат необходимите въпроси. Тогавя го видях, погледнах към него — беше съвсем изтощен, неузнаваемо променен, само усмивката му беше същата.

Важен момент в живота на Никола Вапцаров е неговото идване в София с малкото тричленно семейство, сближаването му с писателите-комунисти и изживяването му в прогресивния литературен печат. Първият писател, при когото отива Никола Вапцаров, на когото дава за прочит и очаква от него мнение за пиесата си „Вълната, която бучи“, е Георги Караславов. И досега Караславов си спомня с вълнение запознаването с Вапцаров, срещите и разговорите с него. Семействата на двамата автори стават близки, те дружат и се срещат, изживяват заедно един от най-драматичните моменти от живота на поета и неговата съпруга — загубата на малкия Йонко след тежък летен грип.

Попитах Георги Караславов какво си спомня за запознаването си с Никола Вапцаров. Той отговори:

— Когато Вапцаров ме потърси, ние живеехме на улица „Лозенец“ 12. Жена ми беше някъде излязла, аз бях в къщи сам. Той дойде у дома и когато ми се представи, аз го посрещнах малко сдържано, като разбрах чий син е, но той веднага ми поясни, че няма нищо общо с политическите възгледи на баща си. Даде ми пиесата си „Вълната, която бучи“. А по-късно, като дойдоха с Бойка и детето в София, те най-напред нас потърсиха, станахме много близки. Тяхното семейство беше много скромно, много сериозно и нашите впечатления се запазиха докрай.

Когато се разболя малкият Йонко, аз намерих лекар, но беше вече късно. След като детето неочаквано почина, трябваше да уредя формалните въпроси около неговото погребение и двамата с Вапцаров с един файтон отидохме на гробищата и го погребяхме. Драмата на двамата беше много голяма.

— Другарю Караславов, какво впечатление Ви правеха творбите на поета, които той Ви даваше за мнение, кое Ви сближи с Вапцаров?

— Никола Вапцаров беше един много интелигентен, начетен човек и много сърдечен, чист в своите отношения. В стиховете му напираше силно борческо чувство, той открито и честно изповядваше своите комунистически възгледи. Вапцаров говореше на ясен български език и стихотворенията му бяха написани много звучно, с тънък и верен усет към разговорната реч. Той също така използваше диалектни думи, както и аз използвах от нашия край думи и изрази. Вапцаров много негодуваше срещу тези, които изкълчваха македонския диалект със сърбизми. Той се изживяваше като фанатичен български патриот, какъвто и загина. Беше много чувствителен към всичко, което засягаше националното му съзнание, и това беше естествено. Той идваше от Пиринския край, чиято история е много трагична. Този край познаваше нечувана смелост и кървави драми, беше свързан с много политически фалшификации. Като истински българин Вапцаров не можеше да приеме това издевателство над българите от Македония и с открито сърце вярваше, че ще дойде ден, когато жадуваната свобода ще настъпи.

— Как беше подготвено издаването на „Моторни песни“, Вие сте носили стиховете на предварителния цензурски преглед, разкажете по-подробно за тези приготовления около бъдещата книга на поета?

— Вапцаров почувствува, че аз ценя неговия поетичен талант, и ми имаше доверие. Всички негови произведения, стихотворенията му, са минали през мене, аз му бях нещо като първи съветник. Аз му връщах някои работи. Даже върнатите от мене стихотворения изобщо не излязоха след това никъде. Вапцаров имаше нечетлив почерк, пишеше нечетливо, почти неразбрано. Но иначе стихът му беше много жилав, много жизнен.

Аз настоях да издаде книга и поисках да приготви ръкописа и да ми го даде. Имах опит с цензурата. Познавах всички цензори тогава. Най-яростен противник на комунистическата литература беше Змей Горянин — Светлозар Димитров е истинското му име. Също трудно минаваха наши произведения при Здревко Подвързачов, сина на Димитър Подвързачов. Аз ходех понякога при Звезделин Цонев, който, особено срещу някаква услуга, пускаше много работи. Имаше един Иван Николаев — той пушаше всичко. Но аз започнах да нося Вапцаровите стихотворения при Любен Петров, който беше нещо като заместник-председател на цензурата тогава. Той пушаше съчиненията на Тодор Павлов. След Девети септември работеше във филателията, страдаше от костна туберкулоза. Той прие „Татул“ и „Снаха“. Когато му занесох ръкописа на „Моторни песни“, Любен Петров ми каза за няколко стихотворения: Те не могат да минат.

Когато всички стихотворения бяха получили цензурски печат, Вапцаров си купи хартия, от най-лошокачествената, бяха го измамили, и книгата излезе в една малка печатница на ул. „Цар Калоян“ в хиляда и петстотин екземпляра. Тогава в къщи той и Бойка ни донесоха една книжка с автограф: „На Гец и Дана Караславови братска благодарност и за поощренията, и за издаването. Никола Вапцаров.“ Така българската литература достигна един от най-високите си върхове, който щеше да изпъква още по-високо през следващите десетилетия.

— Кога написате книгата си за Вапцаров, как се роди замисълът за нейното създаване?

— „Срещи и разговори с Никола Вапцаров“ я написах, когато бях на лечение в Бургаските минерални бани. Две лета бях там и мислено се връщах към онова жестоко време, в което изгоря един от най-големите български поети-революционери, рядък талант и рядък човек. Подтик да напиша тази книга ми даде моралното задължение, което имах към паметта на поета.

— А имате ли някакви лични предмети, свързани с поета?

— Имам една фотография — Вапцаров и Бойка, с много хубав надпис. Снимката е запазена в архива ми. Както вече казах, пазя и „Моторни песни“.

Незабравимо е останало приятелството на Вапцаров с Младен Исаев, много често той говори за техните взаимоотношения, за последните дни на безсмъртния певец на революцията.

— Кога се запознахте с Вапцаров, другарю Исаев, кога се срещнахте за първи път с него?

— Вапцаров беше дошъл през пролетта на 1936 г. от Кочериново, където е бил на работа и го уволнили, затова търсеше препитание в столицата. Запознах се в пивницата „Луката“, която отдавна не съществува. Намираше се на мястото на сегашната сграда на Министерството на финансите, срещу театър „Сълза и смях“. В тая пивница се събираха интелектуалци — писатели, художници, артисти. Тогава аз бях в една компания с Борис Ангелұшев, Христо Радевски и др. Сред нас седеше млад човек — слаб, мълчалив, съсредоточен. Имаше също и актьори и стана дума за пиеси, за това, че в Народния театър не се играе нищо интересно. Тогава този млад непознат човек каза, че дори и да се напишат нови интересни пиеси, Народният театър няма да ги приеме. И той посочи за пример пиесите на Максим Горки.

Направи ми впечатление, че непознатият говореше за театъра с вещина и съпричастна заинтересованост. Когато компанията ни си тръгна, аз излязох заедно с него. Както вървахме по улица „Раковски“, той ми каза: „А Вие знаете ли, че с Вас сме се запознавали задочно?“ И добави, че е получавал на своя адрес в Кочериново екземпляри от моята книга „Ведрина“, пласирал ги и ми се издължил. Спомних си, че Георги Караславов ми беше дал неговия адрес и след като му изпратих пакет с книги, наскоро получих дължимата сума.

Това е първата ми среща с Никола Вапцаров, с когото след това съдбата ни сближи и остави незаличими следи в живота ми.

— Как се развиха по-нататък Вашите взаимоотношения, Вие виждахте ли се с него?

— Беше започнал да излиза в „Кормило“, където като редактор работеше Орлин Василев. Спомням си, че когато почина Максим Горки през юни 1936 г., аз отидох при Орлин Василев, той извади някакъв лист и ми каза: Виж, това е стихотворение за Горки, подписано от млад поет. Той се казва Вапцаров, но аз го посъветвах да се подпише Йонков. Тогава аз се досетих, че човекът, който говореше за драматургията на Горки, е поетът Вапцаров.

По това време той усилено търсеше работа, при нас идваше, макар и рядко, докато един ден в „Луката“ каза, че е постъпил на работа в мелницата на братя Бугарчеви. Работил до късно и затова рядко се виждахме. Макар да идваше уморен, никога не се оплакваше от работата си. Наскоро след това той извика от провинцията и жена си Бойка. Наеха квартира на ул. „Люлин“ 2. Имаха вече бебе — малкия Йонко.

— Доколкото знам, Вапцаров идва със семейството си, преди да постъпи на работа.

— Точно как е било тогава, не знам, но нашето сближение започна именно през тия тежки месеци за Вапцаров и неговото семейство. По онова време и аз станях семеен, но бракът ми не просъществува дълги години. Двете наши семейства се сближиха.

— Бихте ли характеризирали Вапцаров такъв, какъвто е останал той във Вашите спомени? Обрисувайте го така, както Вие сте го видели и почувствували като другар и близък приятел.

— Обикновено е прието за личности като Вапцаров да се говори само хубаво, в превъзходна степен. Но за Вапцаров другояче не може да се говори. Той беше изключителна личност, с необикновени човешки и нравствени качества. Вътрешно по-богат дори от поезията си. Изключително скромнен, с удивителна сърдечност и доброта в най-хубавия смисъл на думата. Обичаше всичко чисто, красиво, благородно. Обичаше живота, особено децата.

Често пъти, когато се разхождахме, срещаме деца, той ги спираше, разговаряше с тях, милваше ги по косите. Загубата на неговото дете беше в живота му тежка, непреодолима драма, която остави трагична следа в душата му.

— Как станяхте сътрудник на Вапцаров в неговата нелегална дейност?

— В ония години аз работех като служител в Съюза на българските писатели. Когато постъпих през 1938 г., председател беше Добри Немиров. Аз станях деловодител. Събирах членски внос, занимавах се с делата на т. нар. пенсионерски фонд, за който също се събираха вноски, водех протоколите от заседанията на Управителния съвет.

В тази стая, в която аз работех, започна да идва Вапцаров, а и други другари. Тогава той написа стихотворението „Селска хроника“ и във връзка със Соболевата акция замина за Банско. Там го арестуваха и по-късно го съдиха. Свидетел по делото му беше Светослав Минков. След оправдателната присъда, по-късно, Вапцаров беше интерниран в Годеч, където го завари войната срещу Съветския съюз. Завърнал се в София през есента на 1941 г., Вапцаров влиза във връзка с военния отдел на ЦК на партията, свързва се с ръководителя му Цвятко Радойнов и се поставя всецяло на разположение на партията, която започваше борба срещу фашизма и германските окупатори. През България минаваха ешелоните с оръжие за фронта в СССР. Партията взе курс за организиране на саботажни акции срещу хитлеристите, като се унищожаваша стоките, подготвяни у нас за немските войски. Заедно с това търсеха се хора, събираше се оръжие за партизански действия в планините. Вапцаров като близък помощник на Цвятко Радойнов и Антон Иванов дейно участва в тази дейност.

Тъй като аз бях почти винаги сам в канцеларията, той започна да идва често при мене.

— Вие какви задачи изпълнявахте по това време?

— Веднъж Вапцаров дойде при мене с особено поръчение. Той обърна внимание на това, че аз вече работя доста време в Съюза, получил съм и съюзната награда за книгата си „Човешка песен“, значи мене ме смятат за благонадежден и затова имал специална молба към мене. Уговорихме се при мене да идват различни хора, с парола да ми предават материали, които аз да предам на други, да посрещам и препращам хора. Например имаше такава парола: „Идвам да си купя от вашата книга“, а аз трябваше да отговоря: „Съжалявам, аз нямам при себе си, но ще ви изпратя при еди кого си да си купите.“ Вапцаров ме предупреди, че материалите, които ще минават през мене, ще бъдат най-различни, включително и оръжие. . . Всичко ще става с парола. Така започнахме. При мене идваха хора, вземаха или оставяха пакети и си отиваха. Веднъж ми оставиха пакет с долари и драхми. От мене ги взе майката на сегашния кмет на София Петър Междуречки. Неговите родители — и майка му, и баща му — бяха съдени след това заедно с нас в процеса на ЦК на партията.

— Колко време заедно работихте с поета, докога продължи вашето сътрудничество?

— От есента на 1941 г. до март 1942 г. Тогава беше много студена зима, а Вапцаров ходеше облечен с тънък, изтърган шлифер. Така съм го запомнил в оная ледена зима на 1942 г.

— Вас кога ви арестуваха, как се развиха събитията, преди да започне процесът, кога се видяхте с Вапцаров?

— Мен ме арестуваха на 15 март 1942 г. След като стоях една седмица в Дирекция на полицията, извикаха ме и ме преместиха в по-голяма килия с петнайсетина наши другари. Между тях беше и Атанас Филев, един от тези, които бяха идвали при мене в канцеларията на Писателския съюз. Познахме се. Същия ден вечерта, с белезници на ръцете, ни качиха на влака и ни закараха в Беломорска Тракия, в прочутия концентрационен лагер край с. Еникьой. Той се намираше между Драма и Ксанти, сега това място е в Гърция. Самият лагер беше една гръбка казарма с много отделни сгради, обградени с гъста бодлива тел. Нас ни поставиха в изолирана сграда, отделно заградена с тел, нещо като лагер в лагера. Там изкарахме април, май и юни и в края на юни извикаха петима от нас — мене, Кирил Кириков, Никола Русев, Дельо Вълчанов. . . и ни докараха пак с белезници в София, в Дирекцията на полицията. Мислех, че ще ни инквизират и разпитват, но се оказа, че следствието по нашето дело е свършено.

Държаха ни за малко време в коридора. Неочаквано свалиха от килиите Вапцаров и другите и ни изведоха на двора, като ни натикаха в една камионетка без прозорци. Отново се събрахме с Кольо. Той се беше посвзвел след тежките инквизиции. Закараха ни в Софийския централен затвор и там с влизането ни връчиха обвинителния акт — една дебела свезка от обвинения за 61 човека. Заклучиха ни осем души в една килия заедно с Вапцаров.

— Как започна самият процес, бихте ли възпроизвели неговото начало така, както си го спомняте?

— Обвинителният акт беше изготвен от капитан Стоманияков, заместник-прокурор при Софийския военно-полеви съд, той присъствуваше като официален обвинител. Председателят на съда прочете акта. След това започна разпитът на свидетелите — прокурорските свидетели и свидетелите на подсъдимите.

Думата се даваше и на нас — обвиняемите. Когато някой от нашите другари казваше на съда, че изтезанията в Дирекцията на полицията са били особено жестоки, подковник Младенов язвително отвръщаше: „А вие да не сте

очаквали кафе да ви поднесат.“ За него побоищата в полицията бяха нещо съвсем нормално.

Ясно си спомням последните думи на Вапцаров: „Господа съдии, признавам участието си в борбата. Действувах с пълното съзнание, че се боря за свободата на родината си. Борих се против българските и германските фашисти. За извършеното не се разкайвам и милост от никого не моля. Моля само да бъдат оправдани другарите ми, които ми съдействаха в нелегалната работа, без да подозират, че участвувам в конспирация. Отговорността нося само аз.“ Младенов го прекъсна: „А не мислите ли, че е неморално да въвлечете невинни хора в противозаконни деяния?“ Вапцаров отговори: „Не. Нашата борба има висока, по-благородна цел от морала, за който говорите.“

Така Вапцаров пое върху себе си цялата отговорност за извършеното. А той не можеше да не знае, че това означаваше просто смърт.

— Как преминаха последните дни от живота на поета, какво си спомняте за тях, как стана прочитането на присъдите?

— Процесът продължи докъм 20 юли. Дотогава ходехме всеки ден в съда. Върнаха ни в затворническите килии и там изчакахме изготвянето на присъдите. Това бяха дни напрегнати и мъчителни. Но другарите запазиха удивително самообладание. Само бай Иван Мурунов се беше поуплашил. А ние с него си правехме шеги. Написахме на малки листчета „смърт“ и „свободен“ и ги раздавахме всеки да си опита късмета. Бай Иван, щом изтеглеше листче с надпис „смърт“, заронваше едри сълзи. Ние се смеехме на неговото малодушие, а само един от нас не се смееше — Вапцаров. Той слагаше ръка на рамото на нашия другар и казваше: „Слушай, бай Иване, ти си най-леко обвинен. Един от нас да оправдаят — ще бъдеш ти. . . И после, другари — казваше Вапцаров, — аз имам едно предложение: всички смъртни присъди да ги джиросате на мене.“

През повечето време от тези дни другарите или мълчаха, или се опитваха да спят. Една късна вечер, както бяхме легнали един до друг, Вапцаров ми разказа нещо, което ме потресе: „Много жестоко ме инквизирах в Дирекцията на полицията. Седем пъти ме връзваха и ме измъчваха дълго и страшно. Забиваха гвоздеи под ноктите, гориха ме с цигари, бесеха ме надолу с главата. Но най-мъчителна беше инквизицията с електрическия ток, когато костите непоносимо пукаха. . . Виждах, че все едно ще ме убият, затова реших сам да сложа край на мъките. А нямах никакво средство, всичко ми бяха взели, дори обикновена игличка нямах. И в този миг видях в ъгъла на килията, кой знае как попаднало, едно ръждиво кабарче. Зарадвах се някак си, като го видях. Ето, казах си, то ще ме спаси. Взех го и спокойно го забих във вената на лявата си ръка. Кръвта бликна. Легнах по очи в очакване на края. В тоя миг страшно ми домъчня за живота. Спомних си тогава една кратка руска фраза — бях я чул по радиото — и започнах ритмично да я повтарям: „Враг будет разбит — победа будет за нами.“ Но внезапно усетих, че вратата се отвори, нахлуха полицаи. През шпионката часовоят видял кръвта и съобщил. Дойде лекар, спря кръвта, превърза раната.“ Вапцаров замълча и добави с дълбока въздишка: „Не ми позволиха, гадовете, дори смърт по желание да си избира.“

Същата нощ Вапцаров ми разказа и за последната си среща с инквизитора Гешев в Дирекция на полицията. Това станало малко преди да ни откарат в затвора. Следствието било приключило, Вапцаров се съвзел от раните и побоищата. Посреднощ го завели в кабинета на Гешев, донесли и кафе, повел се разговор.

Гешев започнал любезно: „Заповядай, Никола, седни. Поисках да се срещнем не като следовател и арестант, а просто като хора. Ти си поет и ще ме разбереш: и ние сме хора, макар да ни наричат убийци, мъчителни, какви ли не. . . Ще бъда съвсем искрен пред тебе: съжалявам, че ще загинеш толкова млад.

Смъртната ти присъда е неизбежна. А би могъл да останеш жив, стига да пожелаеш.“ Тогава Вапцаров го попитал: „А мога ли да знам на каква цена?“ Последвал отговор: „Цената е съвсем малка: само една декларация от няколко реда, подпис и нищо повече.“

Арестантът иронично отвърнал: „Съжалявам, събрали сте адреса, господин Гешев.“

Тогава Гешев с едва сдържан гняв казал: „Наивник, още живееш с илюзии, не виждаш ли, че всичко е загубено, още малко и германските войски ще презгазят цяла Русия. . . А тебе тогава няма да те има. Но да допуснем, че вашите победят. По-топло ли ще ти стане от това, когато ще гниеш в земята?“ И тук Вапцаров не отстъпил: „Аз може да не бъда жив, но ще останат хора, които ще продължат нашето дело.“ Гешев се опитал да отговори: „Забравяш, че дори и да вземете властта, ние ще продължим борбата против вас. Ако се наложи и партизани в планините ще станем.“ Вапцаров искрено му се присмял: „Чудесно. А кой ще ви храни? Народът навсякъде ще ви преследва като диви зверове.“

— Как протече този трагичен и величав 23 юли 1942 г.?

— Сутринта, към десет часа, ни предупредиха да се приготвим за отиване в съда. Тогава Вапцаров ми предаде тефтерчето си с поръка да го дам на брат му Борис и тетрадката „Сампа“, която каза да запазя при себе си. Аз ги мушнах между дрехите и тръгнахме.

В съдебната зала приключваха последните приготовления. Освен официалните представители на властта — съдиите, прокурора, полицаите — вътре бяха допуснати неколцина близки на подсъдимите. И ето дойде зловещият час. Председателят чете присъдите:

„В името на Негово Величество цар Борис III, съдът, след като е установил, че подсъдимите са извършили противодържавни деяния, наказуеми по чл. 1 и 16 от Закона за защита на държавата, осъжда на смърт чрез разстрел. . . изреждат се имената на дванадесет души — шестима избягали и шестима присъстващи. Присъдата е окончателна, не подлежи на обжалване и следва да се изпълни в срок от 24 часа. . .“

Чухме имената на осъдените на разстрел наши другари: Антон Иванов Козинаров, Петър Иванов Богданов, Георги Иванов Минчев, Никола Иванов Вапцаров, Антон Николов Попов, Атанас Димитров Романов. . . В тоя момент залата се изпълни с писъци на жени и деца. Това беше най-трагичният момент в живота ми. . .

Председателят на съда продължаваше да чете: „Осъждат се на доживотен затвор. . . на двадесет години. . . оправдават се. . . Една група от петнадесет души бяхме оправдани: Стоян Сотиров, Иванка Димитрова, Никола Русев, Деню Вълчанов, Младен Исаев. . .“

Стражарите започнаха да издърпват осъдените на смърт, ние се прегърнахме с Вапцаров на прощаване. Той извика: „Сбогом, другари! Нас ще ни разстрелят, но живота — никога.“

Когато камионетката ни откара отново в затвора, до входа вдясно вратата беше отворена и се виждаше решетката, където ставаха свиждания. Когато минахме, Вапцаров стоеше там и ние си махнахме прощално с ръка. Това беше последният миг, в който се видяхме с него. И между нас застана завинаги смъртта. . .

Беше жарък юлски ден, а аз изведнъж почувствувах някакъв необясним студ, разтърсиха ме тръпки и през цялото време криех от другарите си своите овлажнели очи. . . В килията бяхме вече не осем души, а само шестима — Никола Вапцаров и Антон Попов ги нямаше.

Извадих тетрадката, която Вапцаров ми беше дал сутринта, и я разгърнах. В нея прочетох стихотворението „Предсмъртно“, но само първата строфа, която вместо заглавие имаше три звездички:

Борбата е безмилостно жестока.

Борбата, както казват, е епична.

Аз паднах. Друг ще ме смени и . . . толкоз.

Какво тук значи някаква си личност!

Април 1942

Значи тази строфа е съчинена, когато Вапцаров е правил опит да се самоубие в Дирекция на полицията. А някои твърдят, струва ми се, Живко Живков, че тази строфа била написана с остър предмет върху една от стените на килията.

В същия този трагичен ден — 23 юли 1942 г., само часове преди своята героична смърт, поетът написва и втората строфа от предсмъртното стихотворение:

Разстрел, и след разстрела — червей.

Това е толкоз просто и логично.

Но в бурята ще бъдем пак със тебе,

народе мой, защото те обичахме.

14 ч. 23. VII. 1942 г.

През последните месеци от живота на Никола Вапцаров с неговото семейство е живяла и М и т к а Л а л о в а, която е запазила също интересни впечатления от голямата му личност. Ето част от нейния разказ, който чух при среща с нея:

— В София аз дойдох през есента на 1940 г. и се записах студентка в Софийския университет. Живеех в семейството на Иван Минков Хаджийски на ул. „Виктор Григорович“ 3. Брат ми се познаваше с него и тъй като няхах никакви средства за издръжка, той ме запозна с Хаджийски, който ме прие у тях, спях в тяхната кухня. Те бяха наели жилище под наем у Дона Рибарова. Аз помагах в домакинството. Иван Хаджийски беше адвокат, тогава излезе и неговата известна книга „Бит и душевност на нашия народ“.

Първата ми среща с Вапцаров стана в тази квартира на Ивановден — 20 януари 1941 г. Помня, че тогава дойдоха на гости Орлин Василев с жена си Куна, Младен Исаев с жена си, Бойка дойде по-рано, още по светло, сама. Сега не помня дали други гости са идвали. Запомнила съм, че се шегувах, говорех нещо за ядене, Куна Василева много хубаво готвела и се смееха, че Орлин Василев, като дойде на власт, ще я направи главен готвач.

Когато се звънеше, аз отварях вратата. Позвъни се и аз отидох да отворя. Бойка излезе и каза: Това е моят съпруг. Влезе млад мъж — висок, малко по-приведен, с голяма коса, с високо чело, много одухотворена физиономия. Косата му беше права и един кичур падаше от нея над челото. Очите му бяха кафяви с мек, кадифен всят, хубави. Не разменихме нито дума тогава с Вапцаров, но след това чух гласа му — беше мек, напевен, просто приятен, галещ глас.

Второто ми виждане с Вапцаров беше също случайно. Това стана през май 1941 г. Жената на Иван Хаджийски Петрана беше отишла в Троян с детето, дъщеря им Мария. По това време Хаджийски се разболя и остана няколко дена в леглото и един ден така, както си лежеше, ми продиктува кратка статия за някакъв вестник и после знам, че тази статия бе напечатана към 5 юни във в. „Литературен критик“. Поради заболяването си Хаджийски на прима виста я съчини, без да я обработва. И на другия ден в 9 часа аз трябваше да отида в кантората му на ул. „Цар Асен“ 2 (до Съдебната палата) на втория етаж. И друг път бях ходила там. Малка канторка. Той ми каза, че ще дойде млад човек да я вземе.

Аз отидох, почаках и дойде младият човек, когото аз познах, че е Вапцаров. Дадох му статията и се разделихме. Това беше второто ми виждане.

— След това как се запознахте с неговото семейство, кое наложи да отидете да живеете у Вапцарови?

— През лятото на 1941 г. аз си отидох и когато се върнах отново в София през есента, през това време Хаджийски си бяха намерили самостоятелен апартамент, даже и сега помня телефонния им номер 5-16-89. Стана ясно, че няма да мога да живея у тях и че Петрана Хаджийска е уговорила с Бойка аз да отида у Вапцарови. Петрана ме заведе на ул. „Ангел Кънчев“ 37. Бойка ме посрещна, аз бях много смутена. Тя беше бременна и аз идвах да ѝ помагам и да живея безплатно у тях. Така тя няма да бъде сама и ще има другар през деня. Нещо с бърбеците не беше добре.

Аз останах да спя в хола. Кушетката беше си я направил Кольо. В другата стая живееше още Христо Радевски.

Не си спомням точно деня, но е било през първата половина на септември 1941 г. На другия ден Бойка се върна от работа, беше много уморена, легна си, а аз седнах на едно столче и така си дойде и Кольо. Не беше подготвен за среща с непознат човек, влезе в настроение, усмихнат, шеговит и като ме видя, малко се смути. Тогава Бойка му обясни коя съм. Не се минаха и няколко дни и ние се сближихме.

Това, което ми направи впечатление тогава, е, че Вапцаров не ходи на работа. Не ми казваше нищо, аз не питам, но излизаше необичайно рано, а друг път излиза вечер късно, по различно време се прибира в къщи. Това ми правеше впечатление. Също Вапцаров понякога отсъствуваше по 2—3 денонощия и за тези отсъствия никой нищо не ми обясняваше, а и аз си мълчах. Самите домакини ми даваха да разбера, че не трябва всичко да знам. В някои дни даже Бойка питаше за Кольо, значи и тя не винаги знаеше кога той ще се върне.

Но Вапцаров беше много добър човек. Благодарение на неговото отношение аз не се чувствах като присламчил се човек, а просто станах член от тяхното семейство. Отивах с него в мазето за вглица. Той ме е учел как да паля печка с кюмюр, на мене ми беше трудно. Ходили сме и по опашки за масло, даваха по малко, имаше криза. Правеше ми голямо впечатление, че това семейство е идеално, никога не си говореха на висок тон, не е имало случай да се скарат. Вапцаров беше много внимателен, деликатен човек. Когато го нямаше по няколко дена, аз чувствах, че Бойка се тревожеше, и почвахме да го чакаме със скрито вътрешно напрежение, без да си говорим.

Друга беше атмосферата с неговото присъствие. Много обичаха да пият чай. На Бойка казваше Сватанак, а тя го наричаше Моряк. Когато той се върнеше весел, в очите му имаше просто игриви пламъчета. Беше голям шегобиец. Запомнила съм, че Бойка винаги го пипаше по челото, беше много слаб, тя ми обясняваше, че той има доста изнежен организъм.

— Другарко Лалова, Вие знаехте ли, че Вапцаров е поет, имате ли някакви наблюдения върху неговата творческа работа, споделял ли е той нещо за своята поезия?

— В края на септември или в началото на октомври ние студентите по педагогика бяхме още свободни и аз си седях най-често в къщи. Почнах да търся книги за четене в библиотеката. Аз не знаех, че Вапцаров пише. В Дома на правниците бях чула Иванка Димитрова да рецитира неговото стихотворение „История“, но тогава още не свързах автора на това стихотворение с Вапцаров. И така, както търсех от тяхната библиотека нещо за четене, това беше малка етажерка, паднаха листа, навити на руло, изпълнени с машинописен текст. Разгърнах ги — „Деветата вълна“.

Седнах в хола до масичката, която е запазена и сега в музея, и видях, че това е пиеса от Никола Вапцаров. Започнах да чета, пиесата ме увлече, нещо много близко намерих в нея, а това чувство изпитвах може би и заради откритието, че е от Кольо. През това време той влязъл, аз не съм чула кога е врътнал ключа, застанал е зад мене и естествено видя това, което чета. Аз се посму-

тих като че ли са ме заловили на някакво местопрестъпление. Поисках да продължа да чета, но той каза нещо свенливо. Почувствувах, че му е неудобно да чета това негово ранно произведение, което той смята за незряла творба. И пак не ми каза, че пише стихотворения.

У тях на гардероба бях поставила своето куфарче, а под кушетката имаше някакво място, където подредих багажа си. Веднъж се качих на стола, за да взема куфарчето от гардероба, и, гледам, пакет с книги, завързани с тънко каналче. Притеглих го и видях, че съдържа част от „Моторни песни“. Веднага реших, че това е книга на Валцаров. Като слязох, седнах, разгърнах книжката и започнах да чета: „Вяра“, „Двубой“, Испанския цикъл. . . Нищо не бях чела така вдъхновено преди, освен стихотворенията на Ботев. Тези стихотворения така ме поразиха, че аз останах като статуя, закована на леглото. Изведнъж почувствавах някакво неудобство за това, че Валцаров е поет, а аз съм се отнасяла така към него като към съвсем обикновен човек. Дотогава никой жив поет не бях виждала.

Бях смутена и Кольо сякаш стана друг човек за мене. Чакам го да се върне и си мисля как трябва да се държа с него. Бойка си дойде, а аз на нея не ѝ казвам нищо. Продължавам да мисля за това, което съм открила, и даже си представям, че се сърдя на Кольо, че досега не ми е разказал нищо за себе си. Тези чувства и въннения са били така силни тогава, че аз и сега си спомням за тези свои преживявания.

Този ден той се върна късно, а аз го гледах с благоговение, вървя след него като сянка. Влезе в кухнята и аз влязох с него и му казах, че много ми харесват стиховете му. Той полуусмихнат се обърна: Слушай, момиче, ти си много млада да даваш оценка. Прочела госпожицата някакви си стихове от Вапцаров. . . . Аз с моя беден литературен речник пак изразявам мнението си. Получи се една особена ситуация — станах защитник на Вапцаров от самия Вапцаров. С това си държане той ме накара да се отпусна и да говоря открито за всичко, което ме е развълнувало, като съм чела неговите стихотворения. Това е било някъде в края на октомври 1941 г.

Искам да подчертая, че Никола Вапцаров и като поет беше крайно скромен човек.

Той обичаше да пее, аз също и двамата много често запяхахме някоя от популярните тогава песни — из филма „Трактористи“, „В селѐ за рекой...“ Той имаше много приятен глас. Аз изпълнявах понякога народни песни. Пеех една песен — „Гурбетчия“ — по текст на Магда Петканова. Валцаров я научи:

Снощи те видели нашенци край село,

казват весел бил си, яхал си кат хала

Накривил калпака на бяло си чело

и така нататък.

А Вапцаров ме научи пък една песен, чийто текст е превела Мара Белчева:

На липите първи цвят улила,

помниш ли тогаз мили думи без насита.

първо ме целуна тя, после аз. . .

Той обичаше да пее много песни по текст на Яворов — „От заник слънце озарени...“ или тази за Павлетица млада и Павлета дедия.

Питахте ме дали съм го виждала да пише в къщи. Не помня да е писал стихове или поне той да ми е казвал, че пише ново стихотворение. Но съм го виждала пред чаша чай и вече загаснала цигара в кухнята да пише нещо в своите бележници. Но мисля, че при Вапцаров вдъхновението се е раждало навсякъде, където е бил.

А и през тези месеци, през които аз живях у Вапцарови, обстановката беше напрегната, поетът почти нямаше възможност да се отдаде на спокойна творческа работа. Нищо не ми разясняваха, но чувствавах, че в къщи нещо става, за което не трябва да се говори. Помня такъв случай. Стоя си в къщи, Вапцаров също. Той ме попита: Имаш ли лекции днес? Не би ли могла да излезеш порано? Преди да се затвориш в душните аудитории на нашата Алма матер, по-добре е да подишаш чист въздух по софийските булеварди.

Веднъж пък аз вече попитах: Да изчезвам ли? Той ми отговори: Не, имам такава молба към тебе. Аз ще изляза, а ти пускай, който позвъни на вратата. И така стана — звъни се, аз отварям, влизат хора и отиват направо в стаята, а аз стоя в кухнята и чакам следващото позвъняване.

Друг път ме е молил да наблюдавам по диагонал на улица „Ангел Кънчев“. Имаше отдолу кафене, свърталище на агенти. Моята задача беше да стоя на улицата и да наблюдавам дали няма нещо съмнително и ако трябва, да позвъня три пъти. Два-три пъти и това съм правила, но не се е случвало нищо извънредно. От хората, които идваха при Вапцаров, си спомням Атанас Романов, Кирил Николов, Петър Богданов, казват, че е идвал и Емил Шекерджийски и други, но те тогава за мен бяха съвсем непознати.

— Кои черти от характера на Вапцаров са ви правили най-голямо впечатление, имате ли спомени, които да разкриват силата и обаянието на неговата човечност, за която говорят и редица други негови близки и другари?

— Още когато дойдох при Вапцарови да живея — в началото на септември, аз не ходех никъде, тъй като бях много бедна, нямаше никакви средства. Дватама ме вземаха на кино в „Глория“, помня, че ходихме на едно утро в „Славейков“, имаше рецитации. Веднъж ходихме в квартал „Надежда“. Имаше среща на другари на Вапцаров от книжно-мукавената фабрика, преселени в София. Беше мъглив есенен ден. Там влязохме в една къща, копторче. Влизаше се направо в стаята. Бедно работническо семейство. Вътре широко легло, застлано с войнишко одеяло, маса — дървена, гола маса с два-три стола. Имаше едно обикновено кюмбе. Въобще много бедна обстановка и две дечица — седем-осем годишни, седнали в края на леглото, окъсани. Ние седнахме до масата. Вапцаров се оказа с гръб към децата. Стана, взе ги, прегърна ги, започна да говори с тях. Аз само гледах Вапцаров с двете деца — живописна картина. Потупваше ги, говореше им, даде им нещо. Накрая, когато си тръгнахме, цялото семейство ни изпрати. Дечицата излязоха навън. Ние тръгнахме из калта и се обърнахме да помахаме с ръце. Вапцаров каза: Не мога да понасям, когато хората страдат, но когато тези хора са деца. . . Но за друго страдание говореше той, а не само за храната. Неговото стихотворение „Не бойте се, деца“ като че ли е изразило всичко, което тогава го натъжи, по-хубаво от него не знам дали има, което да е такава страстна заплата на децата.

Един ден Вапцаров се връща и аз почувствах, че не е весел, че нещо е разстроен. Бойка го попита: Какво има? Той отговори: Нищо лошо. В трамвая имаше жена, тя плачеше, а аз не можах да ѝ помогна.

Помня, че веднъж Исаеви оставиха детето си. Обличаха Магда в пижамата му, говореха ѝ ласкаво. Никой от тях не споменаваха за починалото им дете. Но има нещо, което не може да се предаде, той до болка обичаше децата.

Вапцаров беше изключителен човек и такъв остана докрай. Когато ни арестуваха и ни закараха в полицията, Бойка сутринта едва успя да ни даде една третинка хляб. Аз носех хляба. Поисках да го разделим. Вапцаров отказа да вземе — бил трениран да гладува. Ето нещо съвсем просто, но типично негово, което трудно може да се обрисова, да се изрази. Бих повторила определението на Ленин за Толстой — не човек, а човечище.

В цялото поведение на поета и човека Никола Вапцаров изпъква величието на неговата личност. Затова между неговите думи и дела има пълно съответствие, изцяло се покриват дръзновените му вдъхновени песни и мълчаливото всекидневно участие в борбата. В своето стихотворение „Писмо“, една от най-зрелите и дълбоки творби в поезията му, той е изразил по неповторим начин готовността за саможертва. В тези заветни размисли откриваме и гордото съзнание за изпълнения дълг, и тихата радост на героя пред решаващия бой, и съкровената, изстрада на нежност:

За мен е ясно, както че ще съмне —

(с главите си ще ступим ледовете.

И слънцето на хоризонта

тъмен,

да, нашто

ярко

слънце

ще просветне.

И нека като пеперуда малка

крилата ми

опърли най-подире.

Не ще проклинам,

няма да се вайкам,

зашто все пак, знам,

ще се умира.

Но да умреш, когато

се отърсва

земята

от отровната си

плесен,

когато милионите възкръсват,

това е песен,

да, това е песен!

Самият живот-пример на поета остана като светла, заветна песен.